

PAVOL ŽIGO

Katedra slovenského jazyka

Filozofická fakulta Univerzity Komenského

Gondova ul. 2

814 99 Bratislava

tel. +421 259 339 445

e-mail: pavol.zigo53@gmail.com

POMENOVANIE MANŽELKINHO BRATA (NIELEN) V SLOVENSKÝCH NÁREČIACH

KLÚČOVÉ SLOVÁ: *Slovanský jazykový atlas*, nomina afinitatis, narúšanie stereotypov, interkultúrny kontakt.

SŁOWA KLUCZOWE: *Ogólnosłowiański atlas językowy*, nomina afinitatis, naruszenie stereotypów, kontakt międzykulturowy.

KEYWORDS: : *Slavic Linguistic Atlas*, nomina afinitatis, expression of kinship, intercultural contact.

THE NAME OF THE WIFE'S BROTHER (NOT ONLY) IN SLOVAK DIALECTS

ABSTRACT: A significant feature of terminology describing family relations in Slavic languages is its substantial cognitive value from the linguistic and extra-linguistic point of view. They reflect not only internal language development, but also mainly extra-linguistic factors that give the possibility to identify the cultural development context in space and time. The author's focus is on the development of two groups of words relating to kinship acquired by marriage – *nomina afinitatis*. The first group of words – naturally – is characterized by integration tendencies with other Slavic languages, while the second group shows a divergent tendency which is characterized by a decline of the original Slavic name system, e. g. *šur*, *dever*, *svojak*, *zolva/zelva* etc. and borrowing of words of German origin like *švagar/švagríná* without regard to the respective relationship to bride or bridegroom, or to their parents.

Slovanský jazykový atlas, v ktorom významnú a dlhodobú rolu pri interpretácii vývinu, distribúcie a súčasných podôb slovnej zásoby a medzijazykových kontaktov zohráva náš jubilant, je presvedčivým vysoko hodnotným medzinárodným projektom, poukazujúcim na podstatu vývinu a súčasný stav prirodzených podôb slovanských jazykov v jednotlivých areáloch. Zároveň je aj indikátorom medzijazykových kontaktov, interkultúrnych vplyvov a vývinu spoločenských formácií, ktoré po stáročia vplývali na hospodársku a duchovnú oblasť Slovanov. Veľké množstvo týchto vysoko hodnotných poznatkov tvorí obsah desiatok vedeckých štúdií, najmä syntetizujúcich monografií Janusza Siatkowského, ku ktorým sa v posledných rokoch zaradili tituly *Studia nad wpływami obcymi w ogólnosłowiańskim atlasie językowym* (Warszawa 2004), *Słowiańskie nazwy wykonawców zawodów w historii i dialektach* (Warszawa 2005), *Słowiańskie nazwy ciała w historii i dialektach* (Warszawa 2012), *Studia nad słowiańsko-niemieckimi kontaktami językowymi* (Warszawa 2015), najnovšie aj monografia *Pogranicze polsko-wschodniosłowiańskie. Studia wyrazowe* v spouautorstve s D.K. Rembiszewskou (Warszawa 2018), a množstvo ďalších štúdií. Precízna analýza praslovanskej lexiky, identifikácia medzijazykových vzťahov Slovanov s neslovanskými etnikami a ich jazykmi v konfesionalnej, administratívno-právnej, ekonomickej aj hospodárskej sfére vyústila v týchto tituloch do vysoko fundovanej historicko-jazykovednej argumentácie, spočívajúcej na metodologickej rovnováhe, rešpektujúcej autochtónne slovanské aj prevzaté – neslovanské lexikálne prvky. Tieto práce poskytujú veľké množstvo poznatkov, odкрývajúcích ďalšie možnosti interpretácie prirodzeného vývinu slovanských jazykov a identifikácie adaptačných procesov slov nedomáceho pôvodu v slovanskom jazykovom prostredí. Účasť J. Siaktowského v morfonologickej sekcii *Slovanského jazykového atlasu*, v ktorej minuncióznou presnosťou identifikuje východiskové podoby kartografovaných lexém či hláskoslovných javov, je na každej mape tohto projektu vyčerpávajúcim obrazom špecifických podôb v jednotlivých areáloch. Týmito našimi riadkami nechceme suplovať interpretáciu tejto zložky *Slovanského jazykového atlasu*, ale chceme nimi poukázať na jeho mnohoaspektovosť. Jeho riešiteľom a autorom je všeobecne známa skutočnosť, že terénny heuristický materiál, ktorý tvorí súčasť projektu, a jeho kartografické spracovanie nie sú definitívnym záverom problematiky. Aj preto, že rozsiahly nárečový materiál celoslovanského územia dáva na pozadí kartografického spracovania možnosť jeho ďalšej integrácie s poznatkami etnologickej, historickej či kulturologickej povahy, a to práve tým, že historicko-jazykovedne interpretované javy sú prostriedkom identifikácie jazykového vývinu v kontaktoch, ktoré sa odrážajú v súčasnej prirodzenej podobe slovanských jazykov, i ch nespisovných – a celkom prirodzene aj spisovných – podobách.

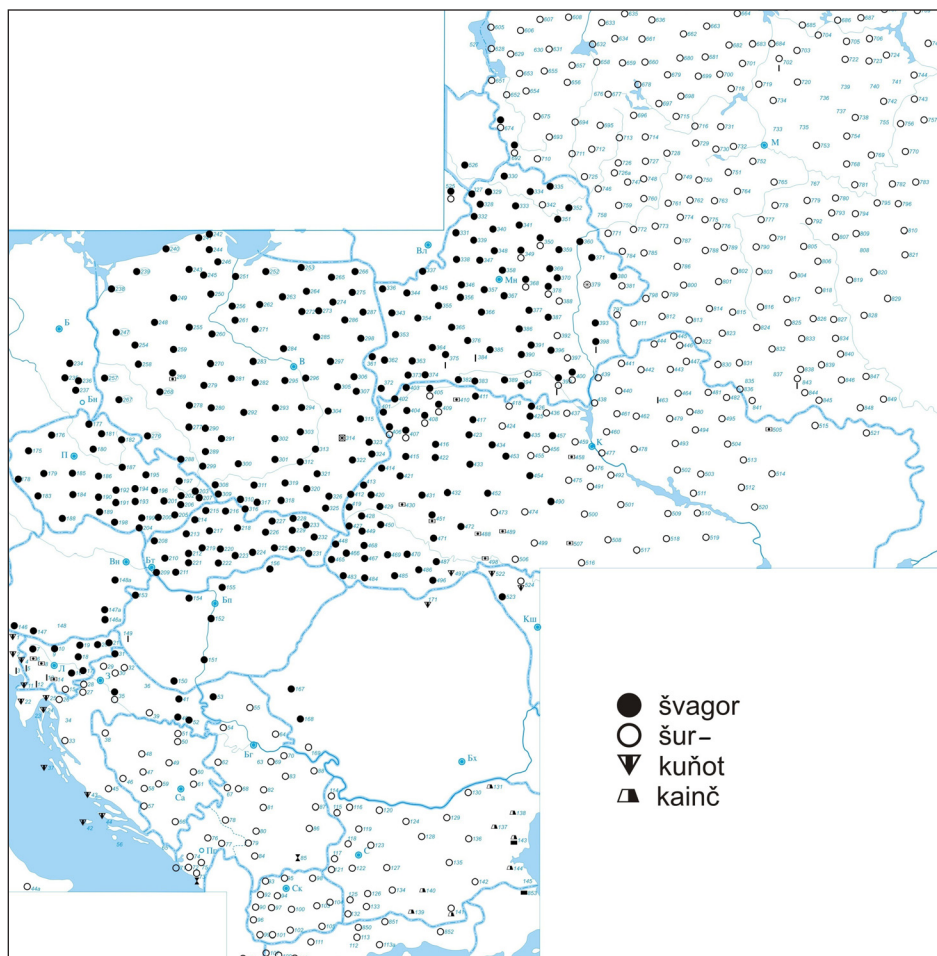
Z veľkého množstva javov z územia všetkých slovanských jazykov možno ako vybraný príklad v prirodzených jazykových útvaroch uviesť formy vyjadrovania

príbuzenských vzťahov, ktoré vznikli vydajom alebo ženbou Slovanov (*nomina afinitatis*). Naše riadky vnímame ako návrat k tematike, ktorú sme pred časom spracúvali na úrovni medzijazykových kontaktov (Žigo, Žigová 1987, Žigo 2010) a dopĺňame ju čiastkovými poznatkami z revízie materiálu *Slovanského jazykoveho atlasu* s ťažiskom na nerovnorodost' jazykového a kultúrneho prostredia.

V pomenovaní rodinných vzťahov, ktoré vznikli vydajom alebo ženbou, t. j. vo významovej skupine *nomina afinitatis* používali starí Slovania na pomenovanie manželovho brata výraz *dever* (psl. *děverb). Toto slovo sa v starších prameňoch zachovalo vo význame 'zaťov brat', 'manželov brat', 'prvý družba' (Majtán 1991: 248). Manželkinho brata tradične starí Slovania pomenúvali slovom *šur* (psl. *šurb), manžel manželkinej sestry sa pomenúval slovom *svojak* (psl. *svojbakъ), sestrin manžel sa pomenúval výrazom *zať* (psl. *zětb) a mal význam 'priženený, aby zachoval rod', z neho sa vyvinul dnešný význam 'dcérin manžel'. Manželova sestra sa pomenúvala slovom psl. *zelva, *zolva a znamenalo doslovne 'žena, ktorá sa vydala do rodiny svojho manžela', v rovnakom význame je z južnoslovanských jazykov známe slovo *jetrva*. Potomkovia súrodencov sa pomenúvali na pozadí spoločného rodu, plemena, derivátmi východiskového praslovanského základu *pelmę vo význame 'patriaci do jedného rodu, plemena', a to aj v prechýlených podobách ženského rodu (porovnaj s dnešnou podobou *племянница*), významovo zodpovedajúce výrazu *neter* (psl. *nept-ijo, *netvjb).

Pôvodná praslovanská sústava príbuzenských pomenovaní sa na území dnešného Slovenska pod vplyvom kontaktov s inojazyčným etnikom oslabil a prispôbila sa pomenovacej sústave nemčiny. Dokazuje to vývin, v dôsledku ktorého sa germanizmy *švavor* na celom území slovenských nárečí ustálili na pomenovanie manželovho brata (pôvodne *děverb vo význame 'manželov brat' aj 'prvý družba') aj manželkinho brata (pôvodne *šurb aj vo význame kolektíva, t. j. 'vlastní bratia mojej manželky'), manžela manželkinej sestry (*svojbakъ 'patriaci do našej rodiny, vlastný príbuzný'), aj sestrinho manžela (pôvodne *zětb 'priženený, aby zachoval rod'). Prechýlená podoba *švagríná* sa tak isto na celom slovenskom jazykovom území ustálila na pomenovanie manželovej sestry (pôv. *zelva, *zolva 'žena vydatá do rodiny svojho manžela') aj bratovej manželky (*nevestka* 'privedená do rodiny svojho manžela'). Táto zjednodušená pomenovacia sústava rodinných príslušníkov vyníma slovenčinu a ostatné západoslovanské jazyky, ktoré boli pod rímskym konfesiónalnym vplyvom z pôvodného byzantsko-slovanského typu *nomina afinitatis* tej istej generácie a integruje ich lexémami neslovanského, nemeckého pôvodu (*der Schwager / die Schwägerin*). Presah tejto lexémy je aj do maďarčiny v podobe *sógor*, odkiaľ sa kontaktom rozšírila aj do malej časti srbských a chorvátskych nárečí.

Výsledkom interkultúrnych a medzijazykových kontaktov slovanského obyvateľstva s inojazyčným etnikom románskeho pôvodu sa v obchodno-cestova-

Heterogénnosť západoslovanského a južnoslovanského areálu manželkinho brata v slovanskom areáli. Vo východoslovanskom areáli sa zachoval pôvodný lexikálny základ *šur-*.

teľskom prostredí jadranského pobrežia stalo pomenovanie manželkinho brata formou *kuňot*, vychádzajúce z románskeho jazykového základu, najpravdepodobnejšie prostredníctvom taliančiny z pôvodného *cōgnātus* 'pokrvný príbuzný', resp. 'podobný, zhodný'. V tomto prípade došlo pravdepodobne k významovému posunu od významu 'pokrvný príbuzný' smerom k významu 'spoznaný spolu s mojou manželkou', resp. 'prostredníctvom nej'). Vo východnej časti bulharského jazykového územia sa pod vplyvom turečtiny s odlišným konfesijným vplyvom stabilizovali podoby, vychádzajúce z formy *kadžinbirader* do adaptovanej formy *kainč*. Základné areály týchto vybraných vplyvov ilustrujeme len

schematicky na časti materiálu *Slovanského jazykového atlasu*, ktorého komplexná interpretácia tvorí náplň pripravovaného samostatného zväzku v redakcii bulharskej národnej komisie.

Areálová distribúcia jednotlivých foriem pomenovania manželkinho brata skrýva v sebe veľmi silný interkultúrny fenomén. Naznačili sme ho v rámci vplyvu odlišnej konfesionalnej situácie v niekoľkých lokalitách východnej časti bulharských nárečí. Pohľad na rozsiahly celoslovanský areál je však svedectvom širšieho historicko-spoločenského kontextu na jazykový vývin. Podoby *švagor* – v rozličných hláskoslovných variantoch, odrážajúcich typické zákonitosti jednotlivých jazykov – nevyjadrujú len vplyv nemeckého jazykového kontaktu so slovanským obyvateľstvom, ale sú dôkazom duchovného a jazykového vplyvu na areál, ktorý sa ocitol pod vplyvom rímsko-katolíckej konfesie. Ako je známe, konfesionalne prostredie – stará horná nemčina – bola prostriedkom prenikania stredovekých latinizmov smerom na východ od nemecky hovoriacich krajín. Na tom slovanskom jazykovom území, kde sa zachoval výrazný vplyv pôvodného byzantského rítu, preto dodnes ostali súčasťou pomenovacej sústavy rodinných vzťahov východiskové lexémy pôvodnej slovanskej sústavy *nomina afinitatis*.

Osudy pomenúvanej rodinných vzťahov v triede *nomina afinitatis* sú dôkazom racionálne riadeného orientačného správania, ktoré vychádza z prvotných analogických nadinštinktívnych reakcií v rámci uvedomovania si generačného a afinitného príbuzenského vzťahu. Procesy, výsledkom ktorých je súčasný stav, nespočívali na imitácii, na zámernom napodobňovaní okolia, ale sú dôsledkom formovania sa odlišnej kognitívnej podstaty. Tieto procesy sú z hľadiska vývinu jazyka ireverzibilné a dominuje v nich kognitívna asimilácia, ktorej podstatou je, že používaním pôvodne neznámej formy sa pod vplyvom interlingválnych kontaktov umocnených konfesiou oslabuje pôvodný stav až do takej miery, že geneticky pôvodný prvok časom ustúpi. Dôkazom je skutočnosť, že nikto z používateľov súčasného slovenského jazyka – okrem etymológov a časti historických jazykovedcov a dialektológov – dnes už v prirodzených jazykových útvaroch slovenčiny – v nárečiach, ale ani v jeho spisovnej podobe nepozná význam slov *šur*, *dever*, *svojak*, *zolva*, *jetrva*. Pôvodný domáci prvok bol vystavený napätiu, externému tlaku, ktorý spôsobili dva formotvorné elementy: kresťanstvo (*christianitas*) a spoločenstvo (*communitas*), ktoré sa podľa Nade Rábovej (Ráková 2004) prejavili ako oveľa dôležitejšie, než akými boli individuálne pokrvné zväzky a etnicita so svojím primárnym atribútom – jazykom. V takomto jazykovo, kultúrne či duchovne heterogénnom prostredí spoločenstvo používateľov jazyka výrazne znižovalo individuálny pocit aliterity jednotlivca a harmonizovalo ho so svojím okolím. Významová skupina *nomina afinitatis* poukazuje na tendencie, ktorými je slovenčina na jednej strane svedectvom najstarších vonkajších interkultúrnych vplyvov na slovansko-neslovanskom etnickom pomedzí a aj

dôkazom narušania delimitačného stereotypu. Na druhej strane sa adaptáciou nových výrazov a zjednodušením vnútornej pomenovacej štruktúry pôvodných vzťahov prejavuje rovnaká miera vonkajšieho tlaku na západoslovanskú skupinu jazykov, ktorá sa vývinovo prejavila ako širší jazykovo aj geneticky nerovnorodý areál. Zmeny, zaregistrované v ňom sa riadili aj riadia všeobecne platným zákonom rozumu, zasahujúcim vnútorné postoje človeka k svojmu kultúrnemu a mentálnemu prostrediu. A tak sa aj jednotlivé zväzky *Slovanského jazykového atlasu* a na ne nadväzujúce monografie J. Siatkowského stávajú presvedčivým výrazom prínosu dialektológa, slavistu a historického jazykovedca do metodológie lingvistického bádania a integrácie jeho výsledkov s ostatnými spoločenskovednými disciplínami.

Bibliografia

- Majtán Milan (red.), 1991, *Historický slovník slovenského jazyka*, t. 1, Bratislava.
- Ráčová Naďa, 2004, O vzťahu individuálnej identity jednotlivca a jeho príslušnosti k spoločenstvu, „*Slavica Slovaca*“, t. XXIV, Bratislava, s. 124–131.
- Siatkowski Janusz, 2004, *Studia nad wpływami obcymi w Ogólnosłowiańskim atlasie językowym*, Warszawa.
- Siatkowski Janusz, 2005, *Słowiańskie nazwy wykonawców zawodów w historii i dialektach*, Warszawa.
- Siatkowski Janusz, 2012, *Słowiańskie nazwy części ciała w historii i dialektach*, Warszawa.
- Siatkowski Janusz, 2015, *Studia nad słowiańsko-niemieckimi kontaktami językowymi*, Warszawa.
- Žigo Pavol, 2010, Pomenovanie rodinných vzťahov v slovenčine z hľadiska etnokultúrnej identity, „*Studia Academica Slovaca*“, t. XXXIX, Bratislava.
- Žigo Pavol, Žigová Ludmila, 1987, Vyjadrenie príbuzenských vzťahov v slovenčine a ruštině. „*Ruštínár*“, t. XXII, Bratislava.

Streszczenie

Interpretacja elementów leksykalnych – nazw członków rodziny (słowiańskie nomina afinitatis – *šur*, *dever*, *svojak*, *zolja/zelva*, *jetrva* vs. germanizm *švavor/švagr/šogor/szwagier*, italianizm *kuňot* lub turcyzm *kađžinbirader > kainč*) – służy ukazaniu zmian oraz zasięgów tych leksemów w dialektach słowackich i językach słowiańskich. Wybrane zjawiska na terytorium słowackim i słowiańskim są omówione na podstawie materiałów do *Ogólnosłowiańskiego atlasu językowego* – ważnego projektu dialektologii słowiańskiej i geografii lingwistycznej – z wykorzystaniem 3454 pytań i siatki 853 punktów miejscowych państw słowiańskich środkiem interpretacji interkulturalnej i międzyjęzykowej (szczegółowe informacje: <http://slavatlas.org>).